

Tuulest tulek. Jaan Kaplinski luule tuuline maailm

Ene-Reet Soovik

Teesid: Artikkel käsitleb tuule esinemisviise Jaan Kaplinski luuleloomingus, vaadeldes neid peamiselt kultuuriloolise ja fenomenoloogilise rõhuasetusega looduskirjanduse poolt pakutavas raamistikus. Kaplinski poeetilises ilmas võib juba olemuslikult avatusega seotud, tõkkeid ületav tuul kaasa aidata luuletuste avarama geograafilise või luulemina poolt vahetult aistitava ruumi mitmemõõtmelisele ülesehitamisele või seostuda eri traditsioonidest pärinevate religioossete ja mütoloogiliste kujutelmadega, esineda personifitseeritult või kosmoloogilise maailmaloova nähtusena. Kirjaniku tuuletõlgendused tõusevad traditsioonilisema, tuult eelkõige metafoorina kasutava poeetilise lähenemise taustal jõuliselt ning omanäoliselt esile.

Võtmesõnad: Jaan Kaplinski, eesti luule, looduskirjandus, tuul, ilm, mütoloogia

DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v23i29.19033>

Tuult defineeritakse kui liikumises olevat õhku. Tavaliselt suurt kogust õhku, mis liigub, eelistatavalt pigem külgsuunas kui üles või alla. (Lyll Watson 2019 [1984]: 23)

Mõnisteist aastat tagasi jõudis kaante vahele omapärane Nobeli kirjanduspreemia laureaate ühendav ettevõtmine – rahvusvaheline tuulekirjanduse antoloogia „Nobeli tuuled ja tuulukesed“ („Nobel Winds and Breezes“ 2009). Antoloogia koostaja, jurist Alexander Mohr selgitab raamatu saatesõnas, et selle kokkupanemise ajendiks oli talle ootamatult pähe turgatanud mõte, et kirjanduses pööratakse tuulele vähem tähelepanu, kui võiks eeldada selle loodusnähtuse olulisuse põhjal raamatutegelaste elus. Nii mõlgutab Mohr selle üle, et elus ollakse tuulest või selle puudumisest üldiselt teadlikud, sellesse on inimestel oma suhtumine ning selle järgi kohandatakse oma argikäitumist, kirjandusest aga meenuvad võib-olla mõned markantsed tormid, igapäevast tavatuult näib seal aga nappivat. Et seda hüpoteesi kontrollida, otsustas Mohr lugeda aastatel 1901–2008 Nobeli kirjanduspreemia pälvinud autorite teoseid, valides igalt neist huupi ühe proosa- või luuleraamatu ning jälgides, kuidas käib tuule käsi selle lehekülgedel. Mohr tunnistab, et autorite tuulesuhte haare ja sügavus varieerus märgatavalt, ent üksnes ühe kirjaniku puhul tuli appi võtta ka teine teos, sest esimesena valitus ei mainitud tuult üldse. Nobelistide tuuleantoloogia koosnebki sel moel avastatud tekstikatketest seast välja sõelatud representatiivsetest näidetest.

Artikkel on valminud Eesti Teadusagentuuri projekti PRG1504 raames.

Kui arvesse oleks võetud ka auhinnale esitatud kandidaate, võinuks valimisse jõuda ka mitmel korral Nobeli preemiale nomineeritud Jaan Kaplinski toonaseks inglise keelde tõlgitud luulelooming, millest tuulenäidete leidmine ei oleks kindlasti keeruliseks osutunud. Käesolevas artiklis käsitletaksegi tuult Kaplinski luules, küsides koos Mohriga, kuidas kirjanik tuulega tegeleb, mida sellest meile pajatab, kuidas seda oma loomingu ülesehitamisel kasutab ning milliseid tuuleilminguid ja -koge-musi meiega jagab. Artikli esimene osa koondab tähelepanekuid Kaplinski enda ja mõnede teadlaste ja kirjanike tuulemõttestustest, mis võiksid abiks olla tema luule-tuulte kaardistamise taustana; teises osas vaadeldakse täpsemalt tuuli, nagu need tema luuletekstides puhuvad.

Tuulekultuuri(de)st

Kaplinski värskeima, kogu tema mitmekeelset luuleloomingut hõlmava valikkogu koostaja Märt Väljataga leiab, et kirjaniku aastate vältel mitmeid vormilisi metamorfoose läbi teinud luules korduvad kujunditena mõned kesksed n-õ mõiste- ehk mõt-teriimid – kontseptuaalsed paarid, mille pooled teineteise kõrvale välja mängitakse ning mis Kaplinski luulet ühenduslülidena koos hoiavad (Väljataga 2021, 384). Selliste mõistepaaride loetelu lõpetab Väljataga paariga „luule – tuul“, mille tähenduslikkust ta siiski pikalt lahti ei seleta, märkides põgusalt, et tegu on arusaamaga „laulu ja luulet toitvast inspiratsioonist kui jumalikust tuulehingusest“ (Väljataga 2021, 387). Seda arusaama on avanud Kaplinski ise, kommenteerides oma luule tuulisust heli-plaadi „Kolmes keeles“ ilmumise puhul antud intervjuus:

Sest tuul ja hing on mõnes keeles väga lähedased sõnad, isegi piiblis.

Kui Jeesus ütleb Johannese evangeeliumis, et tuul puhub, nagu tema tahab või kuhu tema tahab, kasutab ta säääl sõna pneuma, mis tõlgitakse teises kohas vaim või hing. Heebrea sõna ruach elohim on jumala hingus või jumala tuul. Nii et vanade rahvaste uskumustes oli tuul midagi vägevat, no eks ta olegi.

Loov vaim, loov hing, loov hingus – see peaks olema midagi tuulele lähedast. Ma jäin mõtlema, et ka luules peaks see tuule hingus, loov hingus olema olema, on ta siis jumalik või mitte. Tuul ju tekitab ka rütmi ja on ise puhanguiline, lõõtsub ja paneb kõik lainetama, õõtsuma teatud rütmis, ja luule on ju ka rütmiline nähtus, nagu muusikagi. (Hanson 2014)

Samasuunalisi mõttekäike on Kaplinski põgusamalt puudutanud oma keeletee-malistes kirjatöödes (Kaplinski 2020, 130, 163–166) ning pikemalt arendanud venekeel-ses käsikirjalises essees „Duh, dunovenie, duhovnost’ ..poeziya“, meenutades alustu-seks vanatestamentlikku loomislugu, milles kirikuslaavi- ja venekeelses tekstis hõl-jub vete kohal jumala vaim, *Duh bozhii*. Sealt liigub Kaplinski edasi intervjuuski viida-

tud Johannese evangeeliumi kirjakoha juurde, kus kirikuslaavi keeles kasutatakse sedasama sõna *duh*, ent uuemas vene tõlkes leiab samalt kohalt juba sõna *veter*, tuul. Mitmete rahvaste jaoks kerkivad siit esile paralleelid tuule ja hingamise vahel ning võib-olla ka jumala loova hingetõmbe ja tuule vahel, osutus sellele, et jumalat võib mõista dünaamilise, liikuva ja muutuvana. Keeltes kõnelemine püha vaimu väljavalamisel Apostlite tegude raamatus toimub pärast seda, kui taevast on kostnud „kohin, otsekui tugev tuul oleks puhunud, ja täitis kogu koja, kus nad istusid“ (Ap 2: 2), nii et ootamatu kommunikatsioon leiab aset just nimelt tuule taustal. Teoloogilis-mütoloogilises võtmes jätkates meenutab Kaplinski ka inimese elustamist, kelle jumal lõi „mullast ja puhus tema ninasse eluhinguse: nõnda sai inimene elavaks hingeks“ (1Ms 2: 7), ja liigub siit edasi inspiratsiooni, loomejõu juurde.

Oma essees ütleb Kaplinski, et jumaliku inspireeriva hingetõmbe dünaamilisus peaks jätma jälje ka inspireeritud luulesse, nagu tuul jätab jäljed sinna, kust ta üle puhub, ja et selliseks jäljeks on luule liikuvus või rütmilisus. Aga niivõrd, kui võrd evangeeliumis käis tuul nii, nagu tema ise tahtis, võib ka luulelt oodata samalaadset isepäisust ja vabadust. Rütmilisus võib olla ilmselgelt kõlaline, puhuva tuule või lugeva häälega seotud, aga võib tekkida ka kujunditest, foneetika alistamisest semantikale – siin kasutab Kaplinski Ezra Poundi terminit *fanopoeia*. Oluline on luule vaim, hingestatus, inspireeritus, ja ilma selle vaimu, tähendab tuuleta, luuletus lihtsalt ei hakka elama. Ühe näitena sellisest inspireeritusest mainib Kaplinski rootsi luuletajat Tomas Tranströmerit, kelle loomingut ta ise on eesti keelde vahendanud (vt Tranströmer 1989 ja ka Salumets 2022). Kaplinski toob välja Tranströmeri läheduse muusikaga ja tema luulekujundite musikaalsuse, kuigi tegu on lihtsa, peaaegu kõnekeelse vabavärsiga. Neile mõttearendustele leiame vaste ka Kaplinski enda värssidest, mis samuti kõlavad lihtsalt, kõnekeelt meenutavalt:

Mis on luules peamine? – Ei sisu ega vorm, / ei traditsioon ega novaatorlus. / Ei kujundid, riim ega rütm. Ei poeetika. / Ei haridus ega harimatus. On vaja / ainult tuletada meelde, mis tähendab sõna „inspiratsioon“ – *inspiratio* – sissehingamine. / Ju siis ka väljahingamine – *expiratio*. / Hingamine – meditatsiooni algus ja lõpp, / mis mõnel tuleb lihtsalt ja loomulikult, / teisel ei tule. (ÕT 1985, 96)¹

Osutub, et Kaplinski tuulearuteludel on ilmseid ühisjooni looduskirjanduse valda kuuluvate käsitlustega, mille autorid on keskendunud tuule loodus- ja kultuuriloole. Näiteks võtab ameeriklane Jan DeBlieu vaatluse alla tuule nii judeokristlikus traditsioonis kui ka teistes usundites ning leiab, et seda võib pidada „jumalikuks hoovuseks,

¹ Jaan Kaplinski teoseid tähistatakse tekstisisestes viidetes lühenditega, mida on kasutanud Väljataga (2021, 389–390). Lühendile järgneb ilmumisaasta ja viidatud lehekülje number.

mis meid ümbritseb, meist läbi keerleb ning meid suure, orgaanilise vaevu hoomatava tervikuga ühendab“ (DeBlieu 1998, 17).² Sarnaselt Kaplinskiga mõtiskleb DeBlieu vastava heebreakeelse piiblisõnavara üle, tuues välja, kuivõrd piibligeograafias tuule suund ja tugevus kontrollivad õhuniiskust ja seega inimeste heaolu (samas). Vana testamendi tuul võib elu anda, aga ka võtta – olla taltsutamatu stiihia, mis tuleb ja läheb nähtamatuna ning mida prohvet Jeremia sõnutsi hoitakse Jumala aitades, samal ajal kui näiteks Koguja raamatu tuul sümboliseerib asjatust ja sõgedust (18). Kaplinski ja Vello Salo ühistööna valminud Koguja raamatu tõlget arvustades ongi Anu Põldsam (2016) eraldi välja toonud, et fraseologismiks kujunenud ütlust „tühi töö ja vaimunärimine“ (Kg 1: 14) pole selles tõlkeversioonis sõnastatud mitte vaimu, vaid tuule abil: „kõik on tühi, tühja tuule tagaajamine“. Selline tuuline tõlgendus järgib ühtlasi ka Kaplinski omaaegse mentori Uku Masingu oma, kelle poolt ümber panduna ütleb sama kirjakoht, et „kõik on aur ja tuulepüüdmine“³. Teine Koguja raamatust kõnekeelde tee leidnud väljend „ei ole midagi uut päikese all“ jääb ka Salo ja Kaplinski uustõlkes samaks – ja oma luuleski on Kaplinski olnud selle mõttetarkusega enam-vähem nõus, kuigi väikeste reservatsioonidega: „ja raske on uskuda, et on midagi uut / päikese all peale tuule ja petlike pilvede, / meteorisähvatuste öötaevas ja mõne / juhusliku asja“ (ÕT 1985, 92). Nii et kui maailmas üldse leidub midagi uut, siis esmajärjekorras on selleks tuul.

DeBlieu (1998, 17) osutab, et heebreakeelset sõna *ruwach* võib tõlkida nii vaimu, hingeõhu kui ka tuulena ja et vanas testamendis kasutatakse seda sõna neis tähendustes vastavalt 238, 27 ja 106 korral. Bioloog Lyall Watson (2019 [1984], 7) lisab siia kõrvale ka araabia sõna *ruh*, mis tähistab tuult, hingust ja vaimu, ent täheldab, et heebrea keeles on see mõiste avaram, sest sellele lisandub loomise ja jumalikkuse mõõde. DeBlieu (1998, 19) leiab, et inimteadvusele ligipääsetavas vallas on tuul kõige lähedasem asi jumalale, mida kummardatakse igas religioonis. Küll aga toob ta välja judeokristliku traditsiooni erandlikkuse, milles tuul võib olla ja ongi jumala tööriist, kuid mitte jumal ise (23), ehkki tuul võib olla jumalikustatud ja isikustatud mitmetes teistes traditsioonides. Nii kirjutab judaistliku taustaga David Abram (1997, 126), et mitmete põliskultuuride levinuimaks ühisosaks on arusaam, et õhk, tuul ja hingus on ühe ja sama erakordselt püha väe aspektid. Et kõneldavad sõnad on tegelikult struktureeritud hingeõhk ning nende kommunikatiivne vägi tuleneb inimeste vahel liikuvast nähtamatust meediumist, seostub õhk olemuslikult nii keele kui ka mõttega (227).

2 Inglise keelest vahendatud tsitaadid on tõlkinud artikli autor.

3 Kaplinski on selle tõlkevariandi kohta öelnud: „Masingu aur ja tuulepüüdmine on hää“ (Kaplinski 2020, 176).

Abram on süvitsi uurinud navajo⁴ kultuuri, milles püha tuule, *nilch'i* mõiste hõlmab nii õhku, tuult kui ka hingust, läbib kogu loodust ning annab sellele elu ja teadvuse, olles kommunikatsioonivahendiks kõigi elumaailma olendite vahel. Sellist kõikehõlmavat tuult peetakse navajo traditsioonis ühtlasi mitmest eri osisest koosnevaks: siia kuuluvad mitmesugused eraldiseisvad tuuled, millest igäüks kannab ise nime (228), ja ka inimese „sisemine tuul“, mis on samuti püha tuule osa ning pidevas vastasmõjus ümbritsevate tuultega (231). Inimesed on tuule eluasemed ja keskmed samamoodi nagu nelja ilmakaare mäed, loomad ja taimed (235). Tuul on see, mis teeb meie kõne võimalikuks, ning nelja peamist tuulesuunda nimetatakse ka „neljaks sõnaks“ – just tuulele kui hingeõhu valdajale kuulub keele vägi (233) ning navajo kultuuris on õhul, eriti selle võimel tekitada teadvust, mõtet ja kõnet, omadused, mida euroopalikus tsivilisatsioonis traditsiooniliselt on seostatud „meele“ või „vaimuga“ (237). Navajo püha tuult käsitleb ka DeBlieu, kes osutab sellelegi, et inimesse sisenevad tuuled suunavad tema käitumist, sidudes üksikisiku seega tugevasti ühte loodusmaailmaga (DeBlieu 1998, 31), ja toob välja, et just *nilch'i* jätab keerumustrid inimese sõrme- ja varbaotstesse (29).

Keerduid ja pööriseid seostab tavalise, atmosfääris esineva tuule liikumisega ka Briti antropoloog Tim Ingold, kelle holistlikus maailmakäsitluses on oluline, et ingliskeelne sõna *wind* tähendab lisaks tuulele ka looklemist ja põimumist, ning kes visandab pildi maailmast, mis ei koosne diskreetsetest ehitusplokkidest, vaid on kokku kootud ja punutud (Ingold 2015, 58). Põimitud maailmast kõneldes viitab Ingold ka mitmele nüüdisaegsele mõtlejatele: filosoof Vilém Flusserile osutades kirjutab ta näiteks, et sellise ilmastiku eest kaitset pakkuva rajatise puhul, nagu seda on telk, on olulisim tingimus, et tuul seda ära ei viiks. Kootud tekstiilist telgiseina võib kõrvutada purje või tiivaga, mis teeb tuulega koostööd; maja defineerivad jäigad seinad, ent telk on „kui puhkepaik turbulentses meediumis, sarnaneb pesaga puu otsas; see on sõlm, kus kohtuvad inimesed ja kogemused, ning tundmused, mida nad endaga toovad, põimuvad ja hargnevad viisil, mis on paralleeliks kiudude kohtlemisele materjali valmistamisel, millest telgi sirmseinad on tehtud“ (29). Maapind, millest tuul üle puhub ja inimene kõnnib, on ala, mille inimestest ja mitteinimestest asukate elud ja meeled on keerukalt üksteise külge sõlmitud (49) – komplekssus, mis Kaplinski kirjutistes korduvalt esile kerkib.

Ehk kõige poeetilisemat lähenemist tuulele esindab aga Watson, kes näis seda pidavat üheks suurimaks nähtuseks üldse, kirjeldades tuule rolli planeedil Maa:

4 Sõnaveebis häälduspäraselt navaho, kuid Kaplinski ise kirjutab navajo: <https://kultuur.err.ee/1191331/arvustus-anda-rahvale-tagasi-tema-keel>.

Ent tuulega ärkab Maa tõelisele elule. Tuuled annavad planeedile vereringe ja närvisüsteemi, jaotavad laiali energiat ja informatsiooni, jagavad soojust ja taipamist, teevad eimillegi midagi.

Kõik tuule omadused on laenatud. Meie teadmine sellest jõuab meieni vahendatult, ent jõuab võimsalt. Ja see kombinatsioon jõu puhul, mida pole võimalik kinni püüda, kuid mis sellest hoolimata on vaieldamatult olemas, oligi esimene spirituaalsuskogemus. Pragu kosmoses, mis avanes, et lasta teadvuse tõusuveel läbi voolata.

Me oleme tuule viljad – ja selle oskused on meid külvanud, kastnud ja kasvatanud. (Watson 2019 [1984], 7–8)

Tuuleluulest

Eespool tsiteeritud intervjuus ja essees esile toodud eksplitsiitselt piibellikku tuulemõistmist on Kaplinski oma hilisluules ka poeetiliselt sõnastanud: „raske oli aru saada / et tuul pole keegi muu kui vaim ise mis hingab kuhu tahab / ja meie ei tea kust ta tuleb ja kuhu läheb / kas teab tema...” (VW 2018, 45). Kuid tuul on puhunud tema tekstides algusest peale ning juba kogumikus „Tolmust ja värvidest“ (1967) andis endast märku ka tervet kõiksust hõlmav tuuleilm, mis suudab ületada tavapäraseid piire nii inimesest väljaspool kui ka inimese ja maailma ning inimese ja ta enda teadvuse vahel: „ainult tuul tuleb kuskilt / teiselt poolt metsi ja maad / mõtted õõtsuvad okstel / oksad kiiguvad puul / räästad tilguvad juba / tuul käib üle kõige / kus ma olen / minu ja kõige vahel mis ma tean / minu ja mu enda vahel / on terve maailm / ja tuul / ja maailma äär“ (TV 1967, 23). Tuuled on jätkanud puhumist läbi kogu Kaplinski loominguni kuni viimaste, algselt vene keeles kirjutatud tekstideni välja.

Kui üritada sellest „tuulisest, elavast ja liikuvast maailmast“ (MV 1976, 98) mingit süsteemsemat pilti pakkuda, võib see juba ette tunduda meelevaldselt fikseeriva ja staatilisusele sundiva soovina „allikat hoida tünnis või tuult lipuriidesse / keeratult keldris kartulite kõrval“ (TV 1967, 21). Kuid meenutades, et Hasso Krull (2000, 939) on nimetanud Kaplinski nelja kõige eristuvamat luuletusetüüpi tema „neljaks ilmakaareks“, võiks kirjaniku luuletualte liigituse aluseks võtta nelikjaotusega tuuleroosi. Ja nii, nagu tuul ei pea ei elus ega ilmateges puhuma otsejoones mõnest põhisuunast, võivad tegelikud luuletused esindada korraga mitut tüüpi, millest igal konkreetsel juhul on mõni enim esil. Et tegelik tuuleroos pole kunagi täiesti sümmeetriline, võiks Kaplinskigi luuletualte hulgas eristada kaht peamist ja kaht väiksemat, ent siiski selgesti eristuvat suunda:

- (1) Tuuleroosi mõiste aluseks on *g e o g r a f i l i n e*, n-ö reaalne tuul. Seda tuult saab iseloomustada ilmakaarte abil, see toob ja viib ilmastikunähtusi, ületab ruumilisi kaugusi, piire ja tõkkeid ning seda on võimalik vahetult, aistiliselt tajuda, nii et see aitab kaasa ka meelelise luuleruumi ülesehitamisele.

- (2) Nagu eespool nägime, on Kaplinski loomingus oluline koht mütoloogilisel, kogu kõiksust läbival tuulel, millel on oma roll loovuses ja voli liikuda üle tajutava maailma ääre ning ka inimese sisemaailma ja inimvälise vaheliste piiride.
- (3) Pisemate tuulte ühe esindajana tegutseb personifitseeritud tuul-tegelane, kellega võib mõnikord suhelda ja kellel esineb kehalisuse või iseloomu ilminguid.
- (4) Lõpuks väärib mainimist kosmoloogiline tuul, mis ei liigu niivõrd maailma raames ega ka üle selle piiride, kuivõrd esindab maailma ülesehitust *pars pro toto*.
Järgnevalt heidamegi lähema pilgu neile kõigile.

Geograafiline tuul

Kui küsida, kustpoolt Kaplinskil tuul puhub, siis võib vastuseks saada, et tuulata võib peaaegu igast küljest; ka kõikehõlmavat ruumilisust võib väljendada tuulekeeli, näiteks võilillelendurite puhumisega „igasse tuulde“ (UK 1977, 43). Luulemina võib pöörduda meretuule kõigi põhisuundade poole korraga: „tuul idast ja tuul läänest / põhjatuul ja lõunatuul / kui ma olen pilv ja lendan siit üle / kas toote mind kunagi tagasi“ (UK 1977, 20), nii et kõigi ilmakaarte tuuled toimivad koos, olles siiski eraldi-seisvad üksused nagu navajo mütoloogiaski. Mõnikord võib tuulesuuna täpsustamine mõjuda meelevaldsemana („Näed unes õunapuude õhetust / lõotulemisi läbi kirde-tuulte“ ja „sind maetakse kord lävekivi alla / kui kirdest puhub tuul ja külm on kange“ (MV 1976, 59); „ta jääb / ihuüksi vanaks tulitanud tuulikuks kes sõdib don Quijotedega / pimeduses pimeduse vastu naeruks loodetuulele ja edelatuulele“ (MV 1976, 113)), teisel on teatud tuulel konkreetnes maastikus kindel mõju: põuase Lõuna-Eesti kohal „kohiseb lämbe lõunatuul ja kisendavad hiireviud“ (ÕT 1985, 87), Vilsandil aga pöörab tuul kõik läänest itta (TV 1967, 24). Tuule suund on muutlik nii elus kui ka luules: „Kuu-loomise aegu pööras tuule lõunasse / ja vihma hakkas sadama“ (ÕT 1985, 55); „Algul oli tuul lõunast, pööras siis põhja, / seejärel tagasi lõunasse“ (ÕT 1985, 48); „Tuisk on lõppenud. Tuul pöörab loodesse“ (ÕÖ 1998, 47) ja seda muutlikkust püütakse ilmtea-detes ennustada: „meie vabariigis on oodata peamiselt kuiva ilma puhuvad mõõdukad lõunakaarte tuuled“ (MV 1976, 108).

Ilmateatetuuled liiguvad üle kaardi kaugelt, nagu üldse need, mis tulevad üle maade ja merede. Tulnuktuul ei tarvitse oma suunda ja sihti teadvustada, kuid temaga kaasnevad siiski läkitused lähtekohast: „Sa seisad kalkvel silmi tuulekojas / teades et kõigel on üks sama algus / ja tuul ilmakaartele mõtlemata / puhub sust üle ime-likke asju / imelikke kujusid härmalõngu / pilvi torme katuseid lennuvälju“ (UK 1977, 93); „tuul võtab kaasa kõik ämblikud pärmiseened ja liblikad pesuköökid ja pagari-ärde lõhnad kitsede ja mägikarjamaade lõhnad juustuladude Šveitsi ja Küklaadide

lõhnad / mis kohutavad meid ja meie kaastöötajaid teel koju üle pimedade Toomemäe“ (MV 1976, 108). Võõrelemendi äkilise teadvustamisega leiab sellise, ruumi avatust ja piiride tühistamist alla kriipsutava tuule tulemusel aset õhkkonna muutus, varasema ümbruse teistsugusena, hübriidsena tajumine: „Eestimaa kohal kõlehall Lofootide taevas. / Tuuleilid räsivad paiselehe nutte“ (ÖÖ 1998, 18), „Aga hommikul / ärkan kodus, astun õue ja hingam korraaks sooja niisket tuult / ja meelde tuleb Lõuna-Hiina meri, / lapsed vaatavad pilusilmadega / ja vint pärnapuus laulab valjusti / kantoni murdes“ (MSK 1995, 33). Tuul tegutseb seega tüüpilise tõlkelise mehhanismina, mis tutvustab piiriülesele midagi kaugemat, võõrast, ootamatut, teisalt pärinevat ja eksootilist – selline tuul on võõraste osutuste ja informatsiooni üle piiri oma-ruumi ülekandja, *trans-lator* ehk tõlkija.⁵ Tuul ei kannu endaga märke mitte üksnes ruumilistest kaugustest, vaid sellega seostub ka aastaajalisi tulevikuosutusi: „küünlakuu raevukas tuules / kuulsin kevade häält“ (UK 1977, 12), kõrvuti kostavad lõunatuule ja saabuva kevade hääl (VW 2018, 25). Teisal on tuulega seotud ka olevikuviiteid: kevade märkideks on vesi, konnad ja tuul (TV 1967, 40), talvel puhuvad lumelõhnalised tuuled (TT 1984, 40). Kirjutama peab aga ka selle tuule ja sügise kiuste (MV 1976, 113) ja mis sügistuultesse puutub, siis luuletaja kodukandis kipuvad need puhuma edelasuunast (TT 1984, 20; ÖT 1985, 92, 94).

Lähiümbruses on tuul meeltega tajutav, paneb nähtavalt oksid liikuma, teda on tunda näol ja silmades, millesse ta võib pisaraid tuua ja neid sealt kuivatada (SS 2005, 9); soolane tuul on oimudel ja kaelal (MV 1976, 19), tuul paitab põske (TT 1984, 40) ja „liigutab / lillelist eesriiet / loojuva päikese ees“ (RK 1982, 26), „mängib poisikese valgete juustega“ (RK 1982, 11), lapsepõlvemälestuses aga mängis nii luulemina juuste kui ka unedega (VW 2018, 45). Kõigi meeltega maailmas kohalolemise tunnet võimendavad tuule tekitatavad helid: „tuul lõgistas / pangõ kao kaasõ pääl“ (MV 1976, 83), ulub räästa all (ÖÖ 1998, 18), tuhiseb lõõrides (ÖÖ 1998, 19) või kolistab katusel plekki (MSK 1995, 8) ning kõlab meremaastikel nagu „kahemehesaag / väinade ja lahtede orel“ (MV 1976, 108) – tuleb välja, et just tuul teebki inimestega kahasse maa peal „kõige enam käre“ (MSK 1995, 9). Kui „väläh om suur tuul“ (MV 1976, 82), võiks mõelda bachelard'likule kontrastile tuulevarjuliste siseruumidega, ent Kaplinski tuul tungib mitmel moel tuppagi, lisades majale hoopis Ingoldi „telgilaadseid“, õhku läbi laskvaid ja seega otsekui kootud-põimitud omadusi. Tuisusel ööl võib tuul pääseda kööki ja suurde tuppa (VJ 1972, 14) või siis puhub ta „öö otsa lääne poolt / akende vahelt sisse“ (ÖT 1985, 15). Tuul puhub aknast sisse (MSK 1995, 8), „hingab majasse / niidetud rohu lõhna ka koerte haukumist“ (MSK 1995, 7) ja „soolase vee ning adru lõhn / tuleb öötuulega aknast sisse“ (MSK 1995, 14), olles aga kord aknast sisse pugunud, „liigutab

5 Vrd Juri Lotmani käsitlust semiosfääri piirist (Lotman 1999, 12–13).

kardinat ja pabereid laual“ (MSK 1995, 47). Inimene võib ka ise seinte vahelt õue tuult otsima astuda, maja sellele avades: „Tii usse valla, jää lävele saisma. / üütuul tule lõunast“ (TH 2012, 39), ja kiht-kihilt ihule lähemale liikudes jõuab tuul kehakatete vahele: „soe tuul tuleb hõlma alla“ (ÕT 1985, 60), ning viimaks sissehingatava õhuna kehassegi: „tuleb läbi viinapuuväätide räästa alt sisse pöönin- / gule, mu juustesse, põue ja kopsudesse. Ta on nii hea ja soe, / et on kahju välja hingata“ (MSK 1995, 38). Tuule pääs hoonesse ja inimese endagi suhe tuulehingusega iseloomustab ka mitmeid Kaplinski hiina keelest tõlgitud ja luulekogudega liidetud tekste.

Tuulehelidest kirjutades toob De Bliu (1998, 109) eraldi esile hääli, mida tuul annab puudele ja mis sunnivad tuult teadvustama isegi suletud majas viibides. Sama näeme ka Kaplinski puhul: „liivasel kingul järve taga / ärkavad tuulisel päeval vanad puud / ja nende hääled jõuavad meie majani imbuvad tupp“ (VW 2018, 95) ning mõnel harval korral võib tuule ja puude atmosfääri täitev koosmäng toasviibijale isegi pelutavaks osutuda: „minu ja kassi hirmuks / valitseb lõunatuul täites kõik / mühina sahina sosinaga elupuu ja kase / raevuka kõikumisega akna taga“ (VW 2018, 111). Võitmatu maruilma ja end pingutusega stiihiale vastu sättiva inimaja vastandamist Kaplinskil aga ette ei tule, puud ja tuuled kohtuvad tal see-eest korduvalt: näiteks võib tuul pesitseda kuuri taga vanas kases (RK 1982, 10) või jääda kõvera kase ladvas vait (VW 2018, 45). Kui kask näib olevat tuule kodupuu (tuulepesad esinevad looduses tõesti peamiselt kasel) ja isegi võõralt-maalt-tuul lehvitab arukaski (MV 1976, 13), liigub see siiski ka teisi puid-põõsaid mööda: tuulehinge võib kohata näiteks pärnapuus, tuules võivad sahiseda või kõikuda pihlakad, sirelid, jalakad või pajud või nende oksad, tuul liigutab tammelehti ja tammelehed liiguvad tuules ning mööda ei pääse ka haavalehtede klassikalisest habisemisest. Kõige „tuulisem“ puu näib siiski olevat mänd, seda nii keskkonnatausta, mühametafoori aga ka personifitseeritud pedaja-tena, kellele tuul kas kõikumisidee või muidu sasivaid mõtteid pähe pistab: „nagu laps läheb kirikusse / lähen üksi mändide juurde / tuulisel päeval“ (UK 1977, 31), „tuleorel / tuuleorel / mändide orel“ (MV 1976, 20), „üks kõrge ja kauge tuul / saab mõtteks mändide päis“ (TV 1967, 34). Juhtuda võib sedagi, et „[t]uul kannab linde ja kisub mände juurtega maast“ (VL 2021, 327), aga sellist destruktiivsust tuleb ette haruharva, kuigi korra mööndakse, et koos raiesmiku ja kõnnuga annab metsa surmast märku ka tuulemurd (VW 2018, 101).

Puude kõrval satuvad tuulele eluslooduse vallast pärit partneriteks enim linnud, kes kas lihtsalt tegutsevad tuulises ruumis omasoodu: „Linavästriks lendab / tuules kõikuvale traadile“ (TE 1991, 35), või alluvad iilide vahetule väele nagu hakiparv, mis lipendab tuule ja vihma käes siia-sinna (TE 1991, 19). Rändlindude kodu asub taeva tuulte peal (TT 1984, 57), kuid seda võib olla inimese omagi: „Maja on tuule pääl / tuul on tühjuse pääl“ (TT 1984, 35), „tuule najal jääb tukkuma maja, / hetk keset hetki

peavari teel“ (MV 1976, 71) ja „kodu on midagi, mille / iga päev mesilased ja tuul / toovad siia nõlvale tagasi“ (ÖÖ 1998, 34), mis taas näitab inimelamut pigem millega tuulest viidava ja telgilikult ebapüsivana kui tugeva kaitsemüürina (vt ka Soovik 2013). Tuulega kaasnev kodutus ja kohatus ei tarvitse siiski olla problemaatiline: „kuid sõnal kes võetud luulest / ja linnul kes võetud tuulest / on ilmas ilmagi hea“ (TT 1984, 31). Mõnel ööl on vabad nii linnud kui ka tuul ise (MV 1976, 117), linnud aga mitte üksnes ei pärine tuulest, vaid annavad oma tiibade abil panuse tuulte tekkesse ja kulgu, põimides seda veelgi enam ühte elusloodusega: pääsukeste tiivad kuulutavad tuuleteid (MV 1976, 128) ning öökullide omad lehvivad varje ja elusat tuult (VJ 1972, 7).

Mütoloogiline tuul

Puude ja lindude tuuleseosed toovad meid elavat maailma ühte liitva, mütoloogilisusega seotud tuule juurde, mille puhul piire ja erinevusi mitte niivõrd ei ületata, vaid kaotatakse: „Tegelikult pole vahet, piiri / tammelehtede ja tuule vahel, / pole vahet tuulel, tuulepesal ja tuuletallajal / ja tuulisel päeval, täna / kui ilm muutub ja hetkeks / saad aru sellest /tuule ja lehtede üks-olemisest“ (MSK 1995, 32). Luuleplaadile „Kolmes keeles“ (2014) on samuti salvestatud autori kõnelev hääl, hingeõhk, mis navajo traditsioonis oleks osa teadvust ja mõtet genereerivast pühast tuulest. Nagu Kaplinski salvestuses ise loeb ja loetleb: „Tuult on aknal ja õues / tuult on peas ja põues / tuul on täna nii suur // tuult on elus ja luules / puud need seisavad tuules / maast aga hoiab juur“ (TT 1984, 52). Selles tõdemuses on tuule kõikjalviibivust, kõike-läbivust ja ka ise tuulekogemuses viibimist, sest „nii olen tunnud ja näinud / kui olen üksinda käinud / tuule käes lagedal teel“ (TT 1984, 52). Kinnihoidmine on kindlasti omane puudele ja ehk ka inimestele, ent tuul töötab sellele vastu, muudab peatuja liikuvaks ja ta peatuspaigad ajutiseks: „Kui on tuul ei ole juuri on ainult ankur“ (SS 2005, 48). Plaadiumbrisele on trükitud kirjaniku omakäeline ülestähendus veel ühest tuulisest luuletusest, kus „Jäine tuul puurib läbi liha ja luu; / otsib südant / loeb aastaringe. / Ei tea kas olnuid või tulevaid“. Kirjutis on dateeritud 21./22. jaanuariga 1997, valminud luuletaja järjekordse aastaringi talvisel täissaamisel. Selline tuul ei ole enam üksnes loodusnähtus või sõnumitooja, vaid tegutseb ise, omaenda agent-suse, oma eesmärkidega, mis võivad olla meie eest varjatud: me ei tea, kas tuul vaatab minevikku ja lööb seal arvepidamist kokku või on tal nagu kukkujal käol pigem võime vaadata tulevaste aastate arvu.

Navajo tuulel oli voli hingeõhu ja seega ka keele üle ning sellist olemisvormide teisenemist täheldab ka Kaplinski: „Hingamine vormub sõnadeks, kiviseinaks või tuuleks“ (TT 1984, 55). Tuul kannab endas luulega seostuvaid mitteverbaalseid jooni – „täna veel hingab idatuul vabavärsi rütmis“ (VW 2018, 64) – ja nii, nagu erinevad tuuled kuuluvad kokku kui üks pere, on lahutamatult ühtne ka luule oma koostisosa-

des: „Kes see lahutaks tuule tuulest / venna õest ja luule luulest / riimi riimist ja rea reast“ (TT 1984, 44). Sõnade ja tuule omavaheline seotus annab samas mõista, et nii, nagu kaob tuul, võivad kaduvateks osutuda ka sõnad: „Mis saab sõnadest, lausetest, / mis saab tuulest, mis enam ei puhu?“ (ÖÖ 1998, 41); „mis tuultest sai sõnaks suhu / see peagi tuultesse kaob“ (UK 1977, 11). Sõnu antakse siiski üle aja tuule hoida ja kanda „kui aeg saab täis siis vii need /oma riiki randade tuul“ (TV 1967, 6) ning tuul suudab sõnu või vähemalt nende jälgi säilitada: „Ku esi ütskõrd olet ära, jäävä sõna / ku sõna läävä meelest, jäävä jäle, / sõnnu jäle tuulde, jalajäle liiva ja vette“ (TH 2012, 38), kuigi see võib tähendada nende lahustamist ja laiali viimist: „Ja kõik mu luuletused palved ja mantrad / kannab laiali hommikune tuul“ (VW 2018, 12).

Sellistel tuulde lenduvatel ja viimaks taas ehk pühaks tuuleks saavatel sõnakasutusliikidel on endalgi teatav pühadusaura ning sõnatuul seob inimesi, kuid paraku sisaldavad sõnad ka kasutuid vahendusahelaid ja kommunikatsioonihäireid: „ainult sõnad valelikud tühjad sõnad / vanasõnad asesõnad abisõnad hüüdsõnad / tiirlevad meie ümber ja kui on midagi / mis meid seob siis nende tiibade tuul“ (HT 1990, 31). Sõnalise käitumisega võib kaasneda mõju ka suure tuule käitumisele: „Tuul vaikib / kui vaikida“ (VJ 1972, 21); tuule ja vaikusega seonduvad sõnad on aga otseselt ühenduses maailma materiaalsusega, piinarikkalt sünnitava loovusega, mis köidab nendega kokku ka inimkeha ning maapinna: „kuhu lendab see kõik ja kust / on ta pärit mis nimega peab teda / nimetama kelle häälega hüüdma / vaikuse tuuleks ja tuule vaikuseks / meeleheite sõnadeks mis tulevad / maksa- ja verekarva klompidena / üles kurgust üles maa mustast põhjast / luulena krigisema hammaste all“ (UK 1977, 93).

Tuule ja sõnade omavaheline seos ühendatuna inimese ja pinnasega tuletab meelde, et Kaplinski poolt tuule mõtestamisel abiks võetud Johannese evangeelium algab jumalikkusest ning sõnalisusest: „Alguses oli Sõna ja Sõna oli Jumala juures ja Sõna oli Jumal“ (Jh 1: 1); selle kõrval meenub ülal osutatud jumaliku hinge sissepuhumine, mida Kaplinski on ka värssides sõnastanud: „savist sai ihu tuulest sai hinge / muud ei olegi tõuske ja minge“ (TV 1967, 54; vrd 1Mo 2: 7). Ellu kutsutud loodu saadetakse liikvele, ta peab tõusma, nagu võib tõusta ka tuul – ehk nagu Kaplinski teisel tõdeb: „nii meidki tuuleks tuule kätte tehti“ (MV 1976, 61). Tuul alustab ka näidete rida jumala kõne elementidest, mida luuletajal on eluaegne sundus tõlkida: „Kui Jumal on sinuga kõnelnud, / kuidas saad veel kõnelda inimestega? Jääb ainult tõlkimine. Eluaeg / püüad ümber öelda, ümber panna, / mida ümber panna ei saa: tuult, vabadust, / armastust ja surma, lapse kätt oma käes, [. . .]“ (MSK 1995, 40) ja kõike muudki, mis algelt jumala juurest lähtuvana maiselt manifesteerub ning sellisena inimestele vahendatud saamiseks sõnalist katet otsib. Tuul võib kirjutada kõikuva lipumasti abil, mida luuletaja mõista ja vahendada püüab (ÖÖ 1998, 86). See on vaeviline protsess ning luuletus võib läbi poeedi tegelikuks saamise asemel endast vaid tuules põgusalt

märku anda: „Õhtutuules õõtsuvad oksad. Luuletus. / Olnud. Läänud“ (MSK 1995, 27). Poesia sünni juures ei saaks hakkama inspiratsioonita, mille võimalikku jumalikkust tõi Kaplinski esile artikli alguses viidatud intervjuus: „Ma tean: mina ei ole vaba, olgu siis / see hingus, inspiratsioon, tuul, mis tuleb / õhuaknast sisse. Olgu Jumal vaba, / ons siis teda või ei“ (MSK 1995, 7). Taas on kõrvuti seatud tuule sisenemine hoonesse ning hinguse sisenemine luuletajasse kui tuulde liikumiseks või loomeakti teostamiseks elustamist vajavasse kehasse.

Ometi ei tarvitse tuul alati olla loov ja ülesehitav olla – näiteks seatakse kirjutamata jäänud luuletusega kõrvu tuule lõhutud ämblikuvõrk aknal (WN 18), mis tekitab võrdluse eri liikide füüsisest välja pressitava ja teinekord nurjuvagi toodangu vahel (MV 1976, 94).⁶ Salapärane keegi, kes puudutab ämblikuniiti ukse kohal ja hingab põhja poolt aknale jäällilled (SS 2005, 8), on pigem tuul kui pakane või mõni muu loodusnähtus või -vaim. Ämblikuvõrke tuules esineb veelgi, mitte üksnes tuule tiivul härmalõngadena Võrumaa niitusid ületamas (VJ 1972, 23), vaid markeerimas ka silmaga nähtavate piiride hõredust ja läbitavust ning eri ilmavaldade kokkupuuteid (SS 2005, 34, MV 94, HTT 35, UK 99).

Maailmade ja valdade piiridest võib tuul üle käia ka inimese sisemises, ideede ja kujutluste abstraktses ilmas, mis ometi välisilma meelelise tajumise poole küünitub: nii võivadki sügisesed ämblikuniidid asuda „mäluhobuste teel, kes ikka ja jälle / kappavad õhtuti välja mälust ja steppidest, / haistes läänetuult, mis toob kuskilt kaugelt / mere ja vihmade lõhna“ (ÕT 1985, 90) ja inimhääli kõlab „üle ideedeilma, / mille piiride tagant tuleb tuul ja toob ninna / mustade krookuste safranilõhna“ (ÕT 1985, 25). Abstraktsete piiripealsuste olemuslikku tuulisust võib Kaplinski rakendada ka üsna iroonilisel moel, kasvõi arvustajaga luulepõhimõtete üle väideldes: „Tunnustamise ja mõistetavuse vahe kriitilisel piiril, / kord siin- kord sealpool kõigub J. K. / sügistuules nagu kuiv angervaksa vars“ (TE 1991, 20) Mõtteis astuvad inimesedki üle maailma ääre „sama tihti / kui iga / õhtutuul“ (UK 1977, 45), ent üks üleminekuid, mille puhul piiri pidavus või poorsus mütoloogias tihtipeale oluliseks osutub, leiab aset elatud ja tulevase – võib-olla ka siin- ja sealpoolse – elu vahel; teine neist võib enne reaalsu- seks saamist tuules peitudagi: „Üts elu om elet / tõist vast ooda, / tõnõ viil tulõmalda, / kāküssih kohki tuulõhengähüseh“ (TH 2012, 25).

Tuule mõjul võib juhtuda, et „Kaplinski või kes ta oli“ kaob, jääb lumises metsas „kuulama tuisku ja kõik muutus lindudeks / ja luuletusteks ka tema ise“ (HT 1990, 11). Tuisk aga ei tarvitse olla mitte üksnes võluvõimega helitaust, vaid vahetu keskkond, mis kehast sõnana lahkunud hinge endasse püüab: läbi tuulise õõ võib liikuda poo-

6 Nii on Kaplinski poolt hinnatud luuletaja T. S. Eliot (1997 [1927], 97) öelnud: „Luuletaja teeb luulet, metafüüsik metafüüsikat, mesilane mett, ämblik eritab võrguniiti.“

lekslõikav sõna (HT 1990, 11–12), mille kohta selgub, et see „kohutav valge sõna“ ongi „hing mis puhkab seal tuisus“ (HT 1990, 13). Hinged kanduvad tuules minema ka tuisuta: „hing kadus kaugesse tuulde / mäe alt enam tõusta ei saa“ (UK 1977, 26) või „surnute varjud tõusevad tolmust / ja lendavad tuules minema“ (UK 1977, 17). Hinge või surnu varju tuulde ja seekaudu ehk ka taeva ligi liikumisel võiks kahtlustada rahvausundilist seost, ent ehkki Uku Masing on möönnud, et eestlaste tuulemütoloogia on olnud laialdane ning tuul ja ta omaksed on selles ikka veel kuidagi ühendatud taevaga või vähemalt maailma otsaga taeva taga, ei kuulu tuulde – või õigupoolest ei saa tuulteks – sugugi mitte kõik (sellele seisukohale oli Masing otsesõnu vastu, väites, et isegi vanasti kohe kindlasti nii ei mõeldud), vaid poodute ja emade poolt tapetud laste hinged (Masing 1995, 56–57). Kaplinski tuules see-eest puudub õnnetuste ja kuritööde mõõde, nagu ka dantelik, hinge lõputult nuhtleva tuule kujutelm, kuigi inimkultuur tervikuna võib tõepoolest kaduda „unustuse palavasse pühasse musta tuulde“ (MV 1976, 30). Langenud sõdurite kõiksuseringiga liitumisse kuuluvad muu hulgas tiivutud tuulehood (TV 1967, 38) ja viimselt ise tuuleks minna või tuultesse kõndida on pigem soovitud saatus: „AGA MINA TAHAN ÕHK OLLA / tuul olla“ (MV 1976, 24) leidis Kaplinski kahekümneviiesena ning oma loometee lõpu poole mõtiskles: „Ei taha taevasse muuks kui tuuleõhuks õhtu eel / [. . .] / olemise ja olematuse piiril“ (ÖÖ 1998, 31), „minna nimetult, paljajalu, / otse sinna ida poole, / vaibuva õhtutuule kohinasse“ (VL 2021, 326). Teispoolsusena on tuulel olemas üks teine aeg ja ruum „tuule jaoks mis viib meid ära minevikust ja tulevikust / avarasse ääretusse maikuu taevasse kus vilksatavad / esimesed pääsukesed nende üle sööstev lend“ (VW 2018, 50) ja eespool jumalikkusega seostatud vabadus: „nii ma nägin tuule valevust ja sain aru kuidas lõhnab vabadus / vabadus kinkida tuulele oma jäljed ja iseennast“ (VW 2018, 45). Tuulde ei tarvitse minna ei kehalise terviku ega tajuva teadvusena, vaid sellesse lenduda võib ka põrm: „ka selle linna, maa ja rahva tolmu / puhub kord hommikul tuul mu jalgadelt / nagu mu enda tolmu laiail üle selle maa“ (ÕT 1985, 98) või, laiemalt ning abstraktsemalt, kogu meie hooleilm: „Kõik mille nimel me elasime surime südant valutasime ja võitlesime / pärib tuul“ (VW 2018, 17).

Noore Kaplinski jaoks oli südamevalul tuulega seegi ühisjoon, et sellestki oli võimalik hingestuda: „Sa sündisid meeleheitest / ja hinge said südamevalust“ (UK 1977, 7). Aastaringe, mida tuul südamest otsib, hakkab inimene aga kasvatama tuule poolt kohale kantud algme ümber: „kus südames elab seeme / mis tuulega siia lendas / kõigest mis teame ja teeme / jääb alles jälg iseendas“ (TT 1984, 23) – tõik, mis meenutab navajo uskumust, et inimese iseloomu ja eluteegi määrab kindlaks tema isiklik sisetuul (DeBlieu 1998, 31). Kaplinski kinnistab inimese seejärel tema ümber tuules kasvava puu sisse, takistades tal taevani sirguda: „vaid mõni kõrge ja kange / näeb kaugele tuules ses / meid elusalt maetud vange / puu pimedas südames“ (TT 1984, 23).

Meie kõigi punases sisemerel tuksuvad südamepurjedes aga kõigi kaarte tuuled (UK 1977, 50) ning hoiavad inimest bioloogilise mehhanismina käigus; tuul puhub nii meis kui ka meisse ja selles on üha raskem seista (MV 1976, 124), välised tuuled võivad läbi inimkeha puhuda nii rinnast – „Tuulepeas kiikuv tuul tuleb ja puhub rinnust läbi“ (MSK 1995, 12) kui ka peast – „puhub läbi su peast / heinalõhnane tuul“ (MV 1976, 74) või mõlemast koos – „Tuul puhk läbi süamest puhk läbi pääst“ (TT 1984, 41) ning „tuul päeva südamest ja meelest puhus“ (JA 1965, 30). Nii inimese tunded kui ka meele-mõistus on mõlemad tuule meelevaldas ja tuulele avatud, eraldi võetuna ja üheskoos.

Personifitseeritud tuul

See, et Kaplinski tuule jaoks ei ole inimkeha läbimatu, peegeldab inimese suhet tuule kehaga, millest kahtlemata on võimalik läbi liikuda, ent mis samas evib ilmseid antropomorfseid jooni. Tõsi, tuulel ei ole taldu, mis muudab ta ohakatorgete suhtes immuunseks (JA 1965, 13), aga on käed, mida võib risti panna (JA 1965, 14), ning kael, mida saab katuselt kukkudes murda – küllap järelikult isegi skelett (VL 2021, 30). Tal on soe niiske ja soolane keel ning tema laulu sõnad on ühest võõrast ilusast keelest (UK 1997, 9). Tuul võib inimestega juttu ajada (JA 1965, 14), ent vee ääres ei kõnele ta üheski keeles (JA 1965, 44, 45). Nii tuul kui ka inimesed magavad öösiti (MSK 1995, 9), aga möödudajad tuuled osutuvad pilkehimulisteks ning on valmis poedi usku ja lubadusi tühjaks naerma (MV 1976, 7). Oma nime tuul ei mäleta (JA 1965, 20), kuid võib endaga kanda lohutavaid sõnumeid: „tuul sosistas raagunud puudes / et kõik pole kadunud veel“ (UK 1977, 12), ning kui triksterlikult personifitseeritud tuul tembutab eelkõige noore luuletaja salmides, jääb tema kulleriroll kauemaks kestma, nii et ka Kaplinski hilisloomingus on võimalik ootele jääda, kas „tuul või lõunast tagasi tulevad haned“ toovad endaga patukustutuskirja vastusena lagastatud maa ja metsa käest andeks palumisele (VW 2018, 107).

Personifitseeritud tuule poole pöördub luulemina aktiivselt: kutsub teda, esitab palveid; temalt võib pärida, ega mäed ta jaoks liiga kõrged ole, ning talle käsi vastu sirutada (UK 1977, 11) või siis liivlaste kombel paluda, et ta lükkaks paati, puhuks silmad pisaraisse ja kuivaks ning suu naeruseks ja, mis kõige olulisem, puhuks häbemata tuse läppunud linnaruumi puhtaks rookima (MV 1976, 96). Võib soovida, et tuul lakuks „puhtaks kivid / ja meie silmad“ (UK 1977, 44), teinekord aga tuleb ta limpsima omal algatusel ja palumata: „lakatas üle silmnäo, / nigu suur must pini, tuul kiä om sama ütsindä / ki ma esi, tuul kiä ei saa konagi tõisiga kokko, / ja ei päse esihindäst konagi valla“ (TH 2012, 39), „tuul lakub mu silmi / nagu suur tume koer / oma külma keelega. / Tuul on üksildane nagu minagi / lävel / läheneva lumeta talve/pimeduses“ (VW 2018, 35). Sarnasus luulemina ja isikustatud tuule vahel ei piirdu ainult üksildusega, sest tuulega saab ka samades jälgedes käia (SS 2005, 28) ja võidu rõivastuda

(SS 2005, 48). Maailmas, kus loodusnähtused kuuluvad ühte perre, ongi tuul tegelikult inimese sugulane: „minu vend on loodetuul hõbepaju okstes“ (ÕT 1985, 74).

Nägime, et tuul kipub pesitsema kase otsas (RK 1982, 10; VW 2018, 55); magamisega tal üldiselt probleeme ei ole: „tuulel om koge kergep tiä makas esihindä nääl“ (SS 2005, 49). Kolmandas isikus tegelase narratiivi vahendavad vaid vähesed Kaplinski luuletused ja olulisimad karakterid, kelle lugudes midagi toimub, on väike maata kuningas (kelle haua kohal samuti tuuled häält teevad (TV 1967, 31)) ning tuul ise, kes lisaks katuselt kukkumisega sündmustejada käivitamisele ilmub varasemale luulele iseloomuliku troostitu kodu-otsijana (vt Soovik 2013, 93), jäädes siiski seotuks reaalse geograafia ja tuuleteedega:⁷ „ainult tuul ei leidnud oma kodu / ja eksles ringi puulad- vus / keegi ei mõelnud ta peale / keegi ei avanud ust / kurvale väsinud tuulele // ta heitis maha keset lagedat nõmme / uinus ja nägi und sellest kuidas kord oli lennanud üle Egiptuse / ja üle sinise Vahemere“ (UK 1977, 17–18).

Kosmoloogiline tuul

Ilmne on aga, et Kaplinski luules ei avane üksnes juba olemasolev või kaardistatud ruum, kus tuul saab ringi tuuseldada, vaid tuulel on oluline roll ruumiloomes mitmel tasandil. Ühelt poolt võib inimeste eluruum olla konstrueeritud üla- ja allilma vahelise keskmaana, millel on tuulest seinad: „eluaeg käia vikatiteral / õhukesel jääl / kahe ilma ja nelja tuule vahel“ (SS 2005, 15), teisalt võib tuul kuuluda üksnes ülailma, mis ei ole inimeste ilma osa, vaid mütoloogiliste olendite juurde kuuluv metatasand: „Meie elame nii palju kõrgemal endast, elame oma peade kohal. / Oleme nagu tuul ja pilved, nagu muinasjutt või nagu jumalad taevas“ (TE 1991, 65). Pole võimatu seegi, et kogu tajutav ja tõenäoliselt tajumatugi maailm koosneb tervenisti tiibade tuulest, mis on „ilmatuul otsata keeris mis tõuseb / ja laskub tuline tuul põlevate / sulgede pilveränd tema on see tuul / kõik kõigest lahti [. . .]“ (MV 1976, 12). Seega tekib tuulest kasvõi kogu maailm, tuule enda sünnist ja tekkest aga teavet ei ole, nii et jääb täpsustamata, kus on tuulte lätted, nagu ka see, kuhu jääb lõppeva päeva valgus (UK 1977, 21).

Kui tulla mõistepaaride juurde, millele Väljataga ei osutanud, siis torkab silma tuule ja päikese(valguse) kõrvuti esinemine, nt „Kõik on lihtne maa ja meri / tuul ja ilmavalgus“ (TT 1984, 61) – päikese partneriks või vastandiks pole Kaplinskil ei vihm ega kuu, vaid nimelt tuul, ning paralleelselt koos esinedes näivad nad representeerivat kirjanikule südamelähedast regilaululikku maailmatervikut (vt Sarv 2015, 31). Thomas Salumets on juhtinud tähelepanu, et regilaulunäitena saatesõnas koos Veljo Tormisega loodud kantaadile „Sünnisõnad“ tsiteerib Kaplinski, kes näeb regilaulu

7 Lasteraamatus „Põhjatuul ja lõunatuul“ on Kaplinski (2006) tuultegelase rännuteid sidunud tõsiasjaga, et tuuled tekivad Maa pinna ebaühtlase soojenemise ja jahtumise tõttu (DeBlieu 1998, 5, 6).

olemust selle ainulaadses kosmoloogias (Salumets 2016, 194), muuhulgas värsse: „Tuleb tuuli, soeb tukka, / paistab päeva, pääd silub“ (191). Meie kohalik täht ning planeeti ümbritsev tuuline atmosfäär annavad tõepoolest inimestele võimaluse olemas olla ning esindavad nimelt elavat, inimest meeleliselt puudutatavat maailma. Tõdemus „Lõin katust – üleval on rohkem tuult ja päikest, / vähem parmusid“ (MSK 1995, 37) tõstab meid tavaolendite tsoonist ülailmale lähemale; „Päike on tõusnud. Tuul on tõusnud“ (ÕT 1985, 15) laseb mõlemal agendil koos tegudele asuda. Nad mõjutavad ümbrisevat: „akna taga sahisavad pihlakad tuules ja päikeses“ (UK 1977, 14), „söövad päike ja tuul / palkidest välja süü“ (TT 1984, 35) ning nende olemasolu seisnebki meie jaoks nende olemuslikus tavategevuses, nii et Kaplinski võib sedastada ja retooriliselt pärida: „Tuul ei puhu. Tuul on puhumine. / Ons tuult, mis ei puhu? Päikest, mis ei paista?“ (TE 1991, 17).

Sama küsimust tuule ja puhumise vastastikusest sõltuvusest puudutas luuletaja ka artikli alguses tsiteeritud käsikirjalises essees ning see näikse olevat tõusnud tema jaoks päevakorda juba teismelisena. Karl Ristikivile pühendatud *homage*'is „Valgusepühad“ nimetatakse kõiksust, lõppu ja algust kirjeldavate fragmentide seas sedagi, mida (veel) ei ole, ent millel on potentsiaali saamiseks: „Päike, mis pole paistnud, tuul, mis pole puhunud / Laul, millel pole sõnu ega viisi“ (VP 2018, 54). „Valgusepühi“ inspireerinud „Maas ja rahvas“ on pidevalt teisenevat päikest ja tuult kõrvuti seadnud ka Ristikivi, kirjutades: „Päike ei mäleta eilset päeva ja tuul ei tule tagasi sama teed“ (VP 2018, 20), ning oma debüütkogus mõlgutab nende maailmakomponentide puuduva mälu ja tegutsemisruumi teadvustamatuse üle ka Kaplinski: „Tuul ei mäletanud oma nime nagu nüüdki ja päike ei teadnud, kuhu ta paistab“ (JA 1965, 20). Kui püsimuutlikke tuult-päikest ei ole, siis pole ka elu ning jõutakse „alla mustalõ maalõ, musta maa sisse, / koh olõi-iq inäp tuult ei päivä“ (TH 2012, 31). Tegelikult võimaldavadki ju parajalt sõbralik täht ja sellest sobivas kauguses asuva planeedi veeauru sisaldav atmosfäär hoida alal elu, nagu meie seda tunneme, ka väljaspool rahvaluule kosmoloogiat – nagu täheldas Watson, ärkab Maa tõelisele elule just tuules.

Kontekste ja kõrvutusi

Kui naasta Nobeli-tuulte juurde, siis nende kohta tegi antoloogia koostaja Alexander Mohr (2009) ka mõningaid statistilisi tähelepanekuid, mille põhjal otsustades võiks arvata, et Nobeli laureaatide keskmisega Kaplinski mitmetahuline ja rikkalik tuulekasutus ja -kontseptualiseerimine otseselt kokku ei kõla (kuigi ei või välistada, et mõne üksikautori poeetikaga leiaks suurema sarnasuse). Mohr leidis 60% tuule mainimisjuhtudest täpsustusi selle suuna ja koha, tugevuse, stabiilsuse, vahelduvuse ja temperatuuri osas ning kommentaare, kas tuul on soodne või mitte või siis valitseb tegelikult tuulevaikus. Veidi üle pooltel juhtudest käivitab tuul neis lugudes midagi

või on millegi põhjustajaks, kusjuures halba teeb see kaks korda sagedamini kui head ning neutraalseid tulemusi on sama palju kui häid ja halbu kokku (tulemuste hulka liigitab ta ka kõik tuulega kaasa toodu). Eraldi mainib Mohr tuulehelisid, kas tuule enda põhjustatud või tema poolt kaasa kantud hääli; umbes viiendikul juhtudest on tuul kasutusel metafoorina. Selle kõige põhjal järeldeb ta: „Kokkuvõttes tegime kindlaks, et kirjanikud kasutavad eelkõige tuule aktiivset dünaamilist olemust, rakendades seda efektide loomisel, mis nende narratiivile meeoleolu ja struktuuri lisavad ja seda edasi viivad.“ Tuulele omistatakse väga sageli ka üks või teine eristav joon ning selline ongi „laid laastus tuul, millest kirjanikud kirjutavad“. Kuigi hea tahtmise juures võiks suure osa Kaplinski tuulemainimisi väljatoodud lahtrite vahel laiali jagada, ei tundu tema eripärane poetika siiski sellesse, suuresti muidugi ka proosanäidete põhjal koostatud üldistusse kuigi sujuvalt sobituvat.

Eesti nüüdisluule kohta laiahaardelist tuule-uurimust võtta ei ole, küll aga näib võimaliku kõrvutusalusena Örne Kepi ülevaade tuulest eesti luules perioodil 1860–1940 (Kepp 2005). Kepp alustab rahvaluulega, tõdedes, et nii folklooris kui kunstluules on tuulekujund dualistlik: inimese liitlasest looduse ürgjõud või ohtlik kahjustaja (55), ent kui rahvalauludes (erinevalt muinasjuttudest) on tuul eelkõige loodusnähtus, siis kunstluule tuulekujund „kannab erisugust semantikat ja omab teistsuguseid funktsioone kui eesti usundis“ (65). Kunstluule puhul süüvib Kepp eelkõige metafoorsete tuulekujundite otsimisse, mida liigitab laias laastus inimsaatustega seotud elutuuleks ja ajatuuleks; liitväljenditena tõusevad esile tuulemaa ja tõmbtuul. Siingi on tulemuseks Kaplinski üldjoontes metafoorikaugest luulest üsna erinev üldpilt ja kuigi lõpetuseks loetleb Kepp ka hilisemaid luuletajaid, kelle puhul arvab tuuleotsinguid loodatavasti viljakaks kujunevat (66), Kaplinskit nende seas ei ole.⁸ Ent ehkki ta luule ilukirjanduslike tuulte ülevaadetega päris kongeniaalselt ei tundu haakuvat, õnnestus artiklis loodatavasti näidata, et sel on mitmeid olulisi kokkupuutepunkte tuuleteemalise kultuuriloolise looduskirjandusega ning et geograafiliste, mütoloogiliste, personifitseeritud ja kosmoloogiliste tuulte mitmemõõtmelist maailma näib nüüdisluules suveräänse Aiolosena valitsevat nimelt Jaan Kaplinski.

Allikad

Abram, David. 1997. *The Spell of the Sensuous: Perception and Language in a More-Than-Human World*. New York: Vintage.

⁸ Kaplinski tuult on küll märganud Julius Ürt kogumiku „Sõnad sõnatusse“ arvustuses pealkirjaga „Jaan Kaplinski tuulega silmitsi“ (Ürt 2005), ent kuigi arvustaja kasutab mitmeid tuulega seotud tekstinäiteid, ei tematiseeri ta kirjutises tuult ennast. Täna artikli retsensenti sellele tekstile tähelepanu juhtimise eest.

DeBlieu, Jan. 1998. *Wind: How the Flow of Air Has Shaped Life, Myth, and the Land*. New York: Open Road.

Eliot, Thomas Stearns. 1997 (1927). „Shakespeare ja Seneca stoitsism.“ Tõlkinud Jaak Rähesoo. – *Valitud esseesid*, 80–99. Tallinn: Hortus Litterarum.

Hanson, Raimo. 2014. „Jaan Kaplinski: On olemas ka teine või mitu teist Venemaad.“ – *Postimees*, 24.10.

Ingold, Tim. 2015. *The Life of Lines*. Abingdon, New York: Routledge.

Kaplinski, Jaan. 1965 (JA). *Jäljed allikal*. Tallinn: Eesti Raamat.

———. 1967 (TV). *Tolmust ja värvidest*. Tallinn: Loomingu Raamatukogu.

———. 1972 (VJ). *Valge joon Võrumaa kohale. 54 luuletust 1967–1968*. Tallinn: Eesti Raamat.

———. 1976 (MV). *Ma vaatasin päikese aknasse*. Tallinn: Eesti Raamat.

———. 1977 (UK). *Uute kivide kasvamine*. Tallinn: Eesti Raamat.

———. 1982 (RK). *Raske on kergeks saada*. Tallinn: Eesti Raamat.

———. 1984 (TT). *Tule tagasi helmemänd*. Tallinn: Eesti Raamat.

———. 1985 (ÕT). *Õhtu toob tagasi kõik*. Tallinn: Eesti Raamat.

———. 1990 (HT). *Hinge tagasitulek*. Tallinn: Eesti Raamat.

———. 1991 (TE). *Tükk elatud elu. Tekste 1986–1989*. Tartu: Eesti Kostabi Šelts.

———. 1995 (MSK). *Mitu suve ja kevadet. Kai Pu lini ja Su Dong po luulet ja märkmeid*. Tallinn: Vagabund.

———. 1998 (ÖÖ). *Ööllinnud, öömõtted. Yölintuja, yöajatuksia. Night Birds, Night Thoughts. Luuletusi 1995–1997*. Tallinn: Vagabund.

———. 2005 (SS). *Sõnad sõnatusse. Inakobytie*. Tallinn: Vagabund.

———. 2006. *Põhjatuu ja lõunatuul*. Tallinn: Tänapäev.

———. 2012 (TH). *Taivahe heidet tsirk*. Tallinn: Verb.

———. 2020. *Eesti, estoranto ja teised keeled*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

———. 2021 (VL). *Valitud luuletused*. Koostanud Märt Väljataga. Tallinn: Varrak.

———. dat.- da. „Duh, dunovenie, duhovnost’ ..poeziya“. Käsikiri.

Kaplinski, Jaan ja Karl Ristikivi. 2018 (VP). *Maa ja rahvas. Valgusepühad*. Tallinn: EKSA.

Kaplinski, Jan. 2018 (VW). *Valged ööliblikad. Wegeneri naeratus*. Tõlkinud Katrin Väli, Aare Pilt. Tallinn: Verb.

Kepp, Õne. 2005. „Tuulest ja luulest. Tuulekujundi avaldusi eesti luules 1860–1940.“ – *Kohanevad tekstid*, koostanud ja toimetanud Virve Sarapik, Maie Kalda, 55–67. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.

Koguja raamat. 2016. Tõlkinud Jaan Kaplinski, Vello Salo. Tallinn: Verb.

Krull, Hasso. 2000. „Ei ole sirget joont. Kaplinski luule kolmel teljel.“ – Jaan Kaplinski, *Kirjutatud*, 927–943. Tallinn: Varrak.

Lotman, Juri. 1999. „Semiosfäärist.“ – *Semiosfäärist*, 7–35. Tallinn: Vagabund.

Masing, Uku. 1995. *Eesti usund*. Tartu: Ilmamaa.

Mohr, Alexander. 2009. „The wind in literature.“ – A. L. Mohr (koost.). *Nobel Winds and Breezes*. <http://nobelwinds.com>.

Põldsam, Anu. 2016. „Kõigel on oma aeg“. – *Sirp*, 28. august.

Salumets, Thomas. 2016. *Kujuneda sunnita: mõtestades Jaan Kaplinski*. Tõlkinud Kersti Unt. Tallinn: Varrak.

———. 2022. „Meisterlikud õpipoisid. Jaan Kaplinski ja tema hingesugulane Tomas Tranströmer.“ – *Methis. Studia Humaniora Estonica*, nr 29. Kirjanduse ja avatuse erinumber, koostanud Marin Laak ja Ene-Reet Soovik, 15–33. DOI: <https://doi.org/10.7592/methis.v23i29.19028>

Sarv, Mari. 2015. „Veel kord regilaulu paralleelismist, poeetilisest sünonüümiast ja analoogiast.“ – *Methis. Studia Humaniora Estonica*, nr 16. *Poeetika erinumber*, koostanud Arne Merilai ja Maria-Kristiina Lotman, 27–34. <https://doi.org/10.7592/methis.v13i16.12451>.

Soovik, Ene-Reet. 2013. „Kodu käsitlused Jaan Kaplinski luules.“ – *Methis. Studia Humaniora Estonica*, nr 12, 91–105. <https://doi.org/10.7592/methis.v9i12.1094>.

Tranströmer, Tomas. 1989. *Luulet*. Tõlkinud Jaan Kaplinski. Tallinn: Eesti Raamat.

Väljataga, Märt. 2021. „Jaan Kaplinski luulest.“ – Jaan Kaplinski, *Valitud luuletused*. Tallinn: Varrak, 373–388.

Watson, Lyall. 2019 [1984]. *Heaven's Breath: A Natural History of the Wind*. New York: Review Books.

Ürt, Julius. 2005. Jaan Kaplinski tuulega silmitsi. – *Sirp*, 4. november.

Ene-Reet Soovik – MA, Tartu Ülikooli semiootika osakonna publitseeritava teadusajakirja Sign Systems Studies toimetaja. Ta on avaldanud mitmeid artikleid Jaan Kaplinski luulest. Kirjandusteaduslike huvide seas on tänapäeva eesti luule, ökokriitika, linnakirjandus ning ruumi ja kirjanduse suhted.

E-post: [ene-reet.soovik\[at\]ut.ee](mailto:ene-reet.soovik[at]ut.ee)

Coming from the Wind: The Windy World of Jaan Kaplinski's Poetry

Ene-Reet Soovik

Keywords: Jaan Kaplinski, Estonian poetry, nature writing, wind, weather, mythology

There is an international anthology of wind literature entitled *Nobel Winds and Breezes* (2009) that has come into existence because of the hunch its would-be compiler Alexandre Mohr had about people's awareness of the wind in daily life, in comparison with which literature seemed to prefer showcasing rare and spectacular storms rather than mundane winds that would affect people's everyday behaviour. To check this hypothesis, Mohr compiled the anthology, asking how Nobel laureates from the period 1901-2008 have employed the motif of the wind, what aspects of the phenomenon they have rendered to their readers, how they have used it in structuring their works, and what kind of wind experiences they have found worth sharing. These questions form a backdrop for the present article's discussion of wind as it emerges in Jaan Kaplinski's poetry. To create a more detailed context for the observation of Kaplinski's winds, the article charts some dimensions of the treatments of wind that have been brought into relief in the relevant works by such nature writers, phenomenologically inclined philosophers and ethnographers as David Abram, Jan DeBlieu, Tim Ingold and Lyall Watson. Their ideas and suggestions are set side by side with Kaplinski's own take on the wind that attributes to it characteristics of a mythological or religious divine breath, and, accordingly, compares it to a source of inspiration in creating both life and poetic art.

The ensuing discussion sets out to detect the occurrences of winds and their different facets in Kaplinski's poetry and compares these with the conceptualisations presented above. The dimension to head the list of wind manifestations in Kaplinski's poems is the wind that emerges as a geographical phenomenon – the real wind, as it were. Such wind can be characterised by the direction from which it is blowing, it introduces different elements of the weather and can overcome spatial distances, boundaries and obstructions. This type of wind can be directly experienced with the help of the senses and it contributes to the constructing of the sensory space of the poems. In addition to this type, what is also significant in Kaplinski's work is the mythological wind that can roam across the whole of the universe; it has a role in human creativity and an ability to cross the boundaries of the sensible world as well as those between the human interior space and the realm external to it. In addition to these, two minor yet distinct kinds of wind can be detected in Kaplinski's poems. There is the personified wind who materialises as a character that may boast certain features of a trickster figure, with whom humans can communicate, and who displays vague elements of being embodied or having a particular nature; and, last but not least, a type of wind that emerges in Kaplinski's verse is the cosmological wind that is not contained within the world, but appears to be an inherent part of its structure as a synecdochal *pars pro toto* side by side with the Sun.

In comparison with the map of Nobel winds provided by Mohr, Kaplinski's windy world stands out as deviating from the emerging patterns, even though the methodology used in compiling the anthology may admittedly have affected the results and rendered the material too generalised to draw conclusions on any particular author's poetics in comparison with it. Still, also a survey of wind motifs in earlier Estonian poetry conducted by the literary scholar Õnne Kepp displays results that appear to be

Summary

considerably more metaphoric than Kaplinski's multi-dimensional conceptualisation of the notion. Thus it can be suggested that Kaplinski's idiosyncratic poetics of the wind stands out as a complex original creation full of multifaceted and surprising observations of the natural phenomenon.

Ene-Reet Soovik – MA, Editor of the academic journal *Sign Systems Studies* published by the Department of Semiotics, University of Tartu. She has published several articles on the poetry of Jaan Kaplinski. Her research interests include modern Estonian poetry, ecocriticism, literary urban studies and spatiality in literature.

E-mail: ene-reet.soovik[at]ut.ee